

«فصلنامه آموزش و ارزشیابی»

سال هفتم - شماره ۲۵ - بهار ۱۳۹۳

ص. ص. ۷۴-۵۹

مقایسه تأثیر سه روش آموزشی سخنرانی، بحث گروهی و بسته آموزشی بر میزان آگاهی نسبت به سوء مصرف موادمخدر در دانش‌آموزان پسر دبیرستانی شهر تبریز در سال ۱۳۹۰

محمد اکبری^۱

دکتر تورج هاشمی نصرت‌آباد^۲

دکتر جلیل باباپورخیرالدین^۳

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۰۹/۲۶

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۲/۱۱/۱۹

چکیده:

هدف از این تحقیق مقایسه تأثیر سه روش آموزشی سخنرانی، بحث گروهی و بسته آموزشی بر میزان آگاهی نسبت به سوء مصرف موادمخدر در دانش‌آموزان پسر دبیرستانی شهر تبریز در سال ۱۳۹۰ بود. به این منظور در یک طرح شبه‌آزمایشی و بطور تصادفی خوشه‌ای از چهار دبیرستان شهر تبریز ۱۱۹ دانش‌آموز انتخاب شد که ۸۶ نفر از آنان در گروه آزمایش و ۳۳ نفر در گروه کنترل قرار گرفتند. پرسشنامه محقق ساخته بعنوان پیش‌آزمون توسط سه گروه آزمایشی بحث گروهی، سخنرانی و بسته آموزشی و یک گروه کنترل تکمیل شد. سپس هر گروه آزمایشی شش جلسه آموزشی پیشگیری از اعتیاد را دریافت نمود. گروه کنترل برنامه عادی روزانه خود را گذراند. سپس از هر چهار گروه آزمایشی و کنترل پس از آزمون به عمل آمد. بعد از جمع‌آوری داده‌ها با توجه به طرح تحقیق، با استفاده از نرم‌افزار SPSS آزمون کوواریانس یک راهه (ANCOVA) و مقایسه دو تایی بونفرونی به کار برده شد. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل آماری نشان داد که آموزش بحث گروهی، سخنرانی و بسته آموزشی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان تأثیر مثبت و معنی‌داری دارد. روش آموزش بحث گروهی در مقایسه با گروه‌های سخنرانی و بسته آموزشی روی دانش‌آموزان افزایش معنی‌داری دارد. بنابراین این مطالعه نشان داد که آموزش بحث گروهی مؤثرترین روش تدریس در جهت افزایش میزان آگاهی نسبت به سوء مصرف موادمخدر می‌باشد.

واژگان کلیدی: آموزش بحث گروهی، آموزش سخنرانی، بسته آموزشی، آگاهی، سوء مصرف موادمخدر و دانش‌آموزان.

۱- دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی، تبریز، ایران.

۲- دانشیار گروه روانشناسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه تبریز (نویسنده مسئول)

۳- دانشیار گروه روانشناسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه تبریز

مقدمه:

اعتیاد پدیده‌ای است که از زمان‌های دور در جوامع بشری وجود داشته است و در حال حاضر نیز با وجود پیشرفت‌های علمی و افزایش آگاهی مردم، همچنان در حال گسترش بوده و هر ساله افراد زیادی را به کام خود می‌کشد. اعتیاد جنبه تنها فردی ندارد، بلکه یک آسیب اجتماعی محسوب می‌شود و علاوه بر تهدید سلامت جسم و روان افراد بر جنبه‌های اجتماعی و اقتصادی جامعه نیز اثرات زیان‌آور و غیرقابل جبرانی وارد می‌سازد (عصاریان و همکاران، ۱۳۸۳).

آمار مطرح شده توسط سازمان‌های بین‌المللی به خوبی ابعاد این مشکل را نشان می‌دهد، در این راستا، مطابق برآورد برنامه بین‌المللی کنترل مصرف مواد سازمان ملل متحد^۱ (به نقل از آماتو^۲، ۲۰۰۵) ۸۰ میلیون نفر در سراسر جهان به طور مداوم مصرف کننده هروئین و مواد افیون گونه دیگر هستند (کورنور و نوردویک^۳، ۲۰۰۷). از سویی، بررسی‌های انجام شده نیز نشان می‌دهد طی دوره زمانی ۷۷-۱۳۵۷، میزان رشد متوسط سوء مصرف موادمخدر در ایران سالانه ۸ درصد بوده که این رقم بیش از سه برابر رشد جمعیت با نرخ ۲/۶ درصد است (خستو، ۱۳۸۱). از طرفی آمارها نشانگر این هستند که میزان مصرف مواد در میان نوجوانان و جوانان در دهه‌های اخیر افزایش چشمگیری داشته است (میلچر^۴ و همکاران ۲۰۰۷). در واقع سوء مصرف مواد به صورت یک معضل اجتماعی، روانی و بهداشتی در آمده است.

لذا مبارزه با آن نیز مستلزم بکارگیری همه ظرفیت‌های موجود است. از میان عوامل محافظت کننده و عوامل خطر آفرین سوء مصرف موادمخدر، نگرش افراد نسبت به مصرف موادمخدر از مهمترین عوامل همبسته با مصرف و یا عدم مصرف مواد به حساب می‌آید که مورد تأیید روانشناسان و جامعه‌شناسان است (کوپر^۵ و همکاران ۲۰۰۷). نتایج مطالعات بیانگر آن است که قصد افراد برای سوء مصرف مواد، دست کم در دفعات اولیه مصرف تحت تأثیر نگرش آنان به سوء مصرف مواد قرار دارد (مک کالر^۶ و همکاران ۲۰۰۱). در این راستا، یکی از مهم‌ترین روش‌های پیشگیرانه در برابر مصرف موادمخدر و تغییر نگرش، آگاه کردن گروه‌های مختلف مردمی از خطرات و مضرات مواد است. یکی از استراتژی‌های آگاه‌سازی مردم بویژه نوجوانان، آموزش است. بنابراین با آموزش وسیع و همه جانبه مردم در مورد این پدیده اجتماعی می‌توان از بروز و شیوع آن پیشگیری نمود. از آنجایی که درصد زیادی از معتادان از نوجوانی مصرف را شروع می‌کنند و از طرفی نیز بیشتر نوجوانان در مدارس حضور دارند و با توجه به آمار، میزان گرایش مصرف در نوجوانان پسر نیز بیشتر است. بنابراین آموزش، در پیشگیری از سوء مصرف

1- UNIDCP

2- Amato

3- Kornor & Nordvik

4- Melchior & et al.

5- Cooper & et al.

6- McCuller & et al.

موادمخدر در مدارس پسرانه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (عبدالله پورچناری و گلزاری، ۱۳۸۷). روش آموزشی بر مبنای برنامه دانش محور بنا شده است که هر چه اطلاعات بیشتری در مورد ماهیت موادمخدر و پیامدهای زیان‌بار مصرف بدهیم، (الگوی شناختی مصرف و سوء مصرف) نگرش منفی‌تری در مورد موادمخدر می‌توانیم ایجاد کنیم که نتیجه آن کاهش یا اجتناب از مصرف موادمخدر است. فنون و روش‌های آموزشی درباره مواد عبارتند از: استفاده از روش‌های یادگیری مشارکتی، فعال و تعاملی؛ ارائه اطلاعات در قالبی روشن و ساده؛ تکالیف کلاسی جذاب و لذت‌بخش؛ استفاده از بحث‌های گروهی که سبب بیان نگرش‌ها و احساسات درباره مواد می‌شود؛ استفاده از ایفای نقش؛ استفاده از مجموعه‌های آموزشی؛ استفاده از تئاتر و نمایش؛ بحث‌های کلاسی؛ بازی‌های دارای ساخت و فعالیت‌های گروهی (همان منبع).

همچنین اطلاع از تأثیرات بلافاصله جسمی موادمخدر کاهش محسوسی در میزان روی آوردن افراد به موادمخدر ایجاد می‌کند. در واقع افراد و به ویژه جوانان و نوجوانان برای اجتناب هر چه بیشتر از مواد، بایستی از آن آگاهی‌های لازم را داشته و از نگرش دقیق‌تری بهره‌مند باشند. آموزش فرایندی است که معطوف بر پژوهش و ترفیع یادگیری است و بایستی بر پایه دانش، مهارت، نگرش‌ها و قابلیت‌هایی که از طریق آموزش‌های پیشین فرا گرفته می‌شود، بنیان‌گذاری شود (سازمان بهداشت جهانی، ۱۳۸۷).

از رایج‌ترین برنامه‌های مدرسه برای پیشگیری از سوء مصرف مواد، استفاده از برنامه آموزش سلامت (ارائه اطلاعات درباره مواد)، برنامه‌های آموزشی و اطلاع‌رسانی، برنامه‌هایی که از استراتژی انتشار اطلاعات استفاده می‌کنند، دانش آگاهی‌هایی درباره تأثیرات دارویی موادمخدر، عواقب اجتماعی، روانی و جسمی ناشی از مصرف، نگرش‌های اجتماعی هنجارها و مجازات‌های قانونی و آموزش عمومی سلامت است. از سویی، تحقیقات نشان داده‌اند که نمی‌توان یک روش واحد را به عنوان بهترین روش برای همه افراد و گروه‌ها انتخاب نمود. بهره‌گیری از استراتژی‌های مختلف برای تأثیر بر شیوع اعتیاد ضروری است زیرا عوامل متفاوتی در ایجاد اعتیاد مؤثرند (همان منبع) و از طرفی در یک مطالعه نشان داده شده است که بهترین شیوه آگاه کردن افراد تشکیل جلسات گروهی و بحث و تبادل نظر درباره موضوع مورد نظر می‌باشد (رحیمی موقر و همکاران ۱۳۷۹).

در این ارتباط در پژوهش رحمتی (۱۳۸۳) و قادری دهکردی و یارمحمدیان (۱۳۷۹) نیز تأثیرات آنها به اثبات رسیده است. پژوهش برماس (۱۳۸۷) نیز نشان داد که دانش‌آموزانی که دوره آموزش پیشگیری از سوء مصرف موادمخدر را گذراندند، نگرش منفی‌تری به سوء مصرف موادمخدر از گروه آموزش ندیده دارند. نتایج تحقیقات (روهرباخ^۱ و همکاران ۲۰۰۱) نشان می‌دهد که روش‌های پیشگیری مبتنی بر رویکرد نشر اطلاعات، صرفاً بر تغییر نگرش و تعداد محدودی از متغیرهای همبسته با سوء مصرف موادمخدر تأثیر دارند. حال آنکه روش‌هایی که به صورت یکپارچه بر روی ویژگی‌های روانی، شخصیتی،

اجتماعی و خانوادگی افراد متمرکز می‌شوند، هم بر تغییر نگرش و هم بر تعداد زیادی از متغیرهای همبسته با سوء مصرف موادمخدر اثربخشی بالاتری دارند. از طرفی در تحقیق کرولانسکی و هیگنز (۲۰۰۷) نشان داد که آموزش و آگاه‌سازی از طریق در اختیار گذاشتن اطلاعات مؤثر پیرامون مزایا و معایب هر موضوعی از جمله سوء مصرف مواد می‌تواند نگرش فرد را در ابعاد مختلف شناختی، عاطفی و رفتاری تغییر دهد. در تحقیق عبدالهی (۱۳۸۷) تأثیر سه روش آموزشی سخنرانی، دفترچه آموزشی و سخنرانی توأم با دفترچه آموزشی را بر میزان آگاهی دختران دبیرستانی شهر گرگان نسبت به بیماری ایدز شد که یافته‌ها نشانگر آن است که روش سخنرانی توأم با استفاده از دفترچه آموزشی یکی از بهترین روش‌ها در افزایش آگاهی دانش‌آموزان نسبت به بیماری ایدز است. هر چند که روش استفاده از سخنرانی به تنهایی نیز باعث افزایش آگاهی می‌شود. از سویی، پژوهش خوش نیت و همکاران (۱۳۸۲) نشان داد که آموزش گروهی و بعد از آن آموزش از طریق کتابچه در افزایش آگاهی مراقبین بهداشتی مؤثر است. در پژوهش (اسپیت^۱ و همکاران، ۲۰۱۰؛ عبدالله پورچناری و همکاران ۱۳۸۶) نشان داد که آموزش مهارت‌های زندگی بر تغییر نگرش دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف مواد و الکل بر نوجوانان پسر و دانش‌آموزان تغییر ایجاد می‌کند.

در تحقیق خردمند، زمانی و هدایتی (۱۳۸۹) به این نتیجه گیری رسیدند که مشکلات جامعه از جمله سوء مصرف مواد در کلاس‌های درس کشورهای پیشرفته به صورت باز مطرح می‌شوند و دانش‌آموزان برای آنها راه حل می‌یابند و راه حل‌های ارائه شده از سوی آنها توسط مسئولین دولتی مورد توجه و بهره‌برداری قرار می‌گیرند.

طاووسی، حیدرنیا، منتظری، طارمیان و احمدی (۱۳۸۹) نشان دادند که مداخله آموزشی باعث ارتقای متغیرهای مورد نظر شامل نگرش نسبت به رفتار و نهایتاً افزایش قصد پرهیز از سوء مصرف موادمخدر در گروه آزمودنی می‌شود. خلیلی و همکاران (۱۳۹۰) با پژوهش اثربخشی آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی نشان دادند که آموزش بر تغییر نگرش دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف موادمخدر منجر شده است. از سویی، میراحمدی زاده، نقشواریان و همکاران (۱۳۸۹) نشان دادند که آموزش پیشگیری از اعتیاد به طور معنی‌داری باعث افزایش آگاهی و بهبود نگرش سربازان شد. در این راستا، رحمتی و اعتمادی (۱۳۸۵) در پژوهش تأثیر آموزش مهارت‌های مقابله‌ای به روش بحث گروهی بر نگرش دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف موادمخدر نشان داد که آموزش مؤثر بوده و به منفی‌سازی نگرش دانش‌آموزان در گروه‌های آزمایش و بر تغییر هر سه مؤلفه شناختی، عاطفی و رفتاری نسبت به سوء مصرف موادمخدر تأثیر دارد. رجایی و بیاضی نیز (۱۳۸۵) نشان داد که برنامه آموزشی راه‌های مقابله و ارائه اطلاعات صحیح در مورد مواد و سوء مصرف بر روی آگاهی دانش‌آموزان مؤثر بوده است. در پژوهش استفاده از رویکرد نشر اطلاعات در برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد در میان نوجوانان، یونسی و محمدی (۱۳۸۵) نشان دادند که

1- Speath & et al.

تفاوت معنی‌داری در نگرش دانش‌آموزان نسبت به اعتیاد در مقایسه با گروه کنترل بود. کشکولی و همکاران (۱۳۹۰) نشان دادند که تأثیر آموزش بر روی آگاهی و نگرش پرسنل نسبت به سوءمصرف مواد از نظر آماری معنی‌دار است.

همچنین در آموزش‌های مبتنی به الگوهای نفوذ اجتماعی در زمینه مقابله با فشار همسالان و هنجار نبودن مصرف موادمخدر (دیشون^۱ و همکاران، ۲۰۰۲) و ارائه برنامه‌های مختلف آموزشی مبتنی بر آگاه‌سازی در خصوص زیان ناشی از مصرف مواد (یونسی و محمدی، ۱۳۸۵؛ کویچ پرس^۲، ۲۰۰۲) به اثبات رسیده است. در پژوهش بابایی اصل (۱۳۸۶) بررسی میزان آگاهی دانش‌آموزان دبیرستان‌های پسرانه شهر کرمان در مورد سوءمصرف مواد نشان داد که برنامه‌ریزی صحیح آموزشی، جهت ارتقای سلامتی و افزایش آگاهی نسبت به پیامدهای سوءمصرف مواد تأکید دارد. برنامه مدارس در چارچوب این رویکرد و مدل مبتنی بر ارائه اطلاعات، نیز تأثیرات آنها به اثبات رسیده است. همچنین یکی از برنامه‌ها و راهبردهای پیشگیری از سوءمصرف موادمخدر تحت عنوان رویکرد نشر اطلاعات که معمول‌ترین روش است، یاد می‌شود. در این روش اطلاعات مناسبی در خصوص مواد، آثار و پیامدهای زیان بار مصرف مواد و همچنین نگرش منفی و باورهای ضد مصرف مواد با استفاده از ابزارهایی مانند نمایش فیلم، ارائه بحث گروهی، سخنرانی و یا استفاده از سایر رسانه‌ها مانند اینترنت، لوح‌های فشرده و سرویس پیام کوتاه در اختیار مخاطبان قرار می‌گیرد (اسکینکه^۳ و همکاران، ۲۰۰۴). در تحقیق آقابابایی و همکاران (۱۳۹۱) نشان داد که اثربخشی^۴ روش پیشگیری از سوء مصرف موادمخدر به روش شناختی - رفتاری، آموزش مهارت‌های زندگی، ارائه پوستر و ارسال پیام کوتاه موجب ایجاد نگرش منفی نسبت به موادمخدر می‌شود. لیکن نتایج نشان می‌دهد که روش پیشگیری مبتنی بر رویکرد نشر اطلاعات، صرفاً بر تغییر نگرش و تعداد محدودی از متغیرهای همبسته با سوءمصرف موادمخدر تأثیر دارند (بوتوین و همکاران ۲۰۰۱؛ بوتوین و گریفین، ۲۰۰۵؛ روهرباخ و همکاران، ۲۰۱۰) بنابراین آگاه کردن اقشار و گروه‌های مختلف مردم از خطرات و مضرات مصرف مواد می‌تواند راهکار اجرایی مؤثری در سطوح مختلف پیشگیری از اعتیاد باشد. اما در مطالعات و بررسی‌ها مشخص نیست که کدام روش آموزشی بر روی دانش‌آموزان مؤثرتر است. لذا هدف این تحقیق بررسی اثربخشی روش‌های آموزشی بحث گروهی، سخنرانی و بسته آموزشی بر میزان آگاهی نسبت به سوءمصرف موادمخدر و رفع این ابهامات است که کدام مدل بازدهی بیشتر بر میزان آگاهی گروه هدف دارد. و با انجام این پژوهش می‌توان براساس روش آموزشی غالب به متولیان و کارگزاران این امر در جهت معرفی روش آموزشی مناسب و کتب آموزشی مطرح و تهیه نمود؛

بنابراین در کل هدف این پژوهش دستیابی به پاسخ فرضیه‌ها و سؤال زیر است:

-
- 1- Dishion & et al.
  - 2- Cuijpers
  - 3- Schinke & et al.

فرضیه ۱: آموزش مبتنی بر روش بحث گروهی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف موادمخدر تأثیر مثبت دارد.

فرضیه ۲: آموزش مبتنی بر روش سخنرانی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف موادمخدر تأثیر مثبت دارد.

فرضیه ۳: آموزش مبتنی بر روش بسته آموزشی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف موادمخدر تأثیر مثبت دارد.

سوال - آیا بین سه روش آموزش مبتنی بر بسته آموزشی، سخنرانی و بحث گروهی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف مواد تفاوت وجود دارد؟

روش

در این پژوهش که به صورت نیمه تجربی انجام گرفت، جامعه پژوهش کلیه دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه دبیرستان‌های دولتی شهر تبریز در سال تحصیلی ۹۱-۱۳۹۰ بود. در این راستا، چهار دبیرستان پسرانه و در هر دبیرستان یک کلاس اول و با میانگین سنی ۱۵/۶۵ - ۱۵/۱۰ بطور تصادفی خوشه‌ای انتخاب شدند. در مجموع ۱۱۹ دانش‌آموز در چهار گروه (گروه شاهد ۳۳ دانش‌آموز، گروه بحث گروهی ۳۱ دانش‌آموز، گروه سخنرانی ۲۷ دانش‌آموز و گروه چهارم ۲۸ دانش‌آموز) با توجه به تعداد دانش‌آموزان کلاس اول هر دبیرستان قرار گرفتند.

ابزار گردآوری داده‌ها

پرسشنامه آگاهی از سوء مصرف موادمخدر

این پرسشنامه محقق ساخته و حاوی ۵۰ گویه با گزینه‌های «کاملاً درست است، درست است، کاملاً غلط است و نمی‌دانم»، بی‌نام و دارای کدگذاری است. محتوای آیت‌ها براساس حقایقی در مورد همه گیرشناسی، تعاریف مصرف، سوء مصرف و وابستگی به موادمخدر، فرایند وابستگی به موادمخدر، علل و عوامل مؤثر بر اعتیاد بویژه در محیط آموزشی، عوامل محافظت کننده از آن بویژه در محیط آموزشی و عوارض کوتاه مدت و طولانی مدت سوء مصرف موادمخدر بود (رحیمی موقر و همکاران ۱۳۷۹؛ سازمان بهداشت جهانی، ۱۳۸۷). آزمودنی باید یکی از گزینه‌ها که صحیح است، انتخاب کند. حداقل نمره‌ای که یک فرد می‌تواند کسب کند صفر و حداکثر پنجاه خواهد بود که با مجموع آنها می‌توان در مورد آگاهی دانش‌آموزان تحلیل نمود. میانگین نمرات بیست و پنج است. پرسشنامه بصورت خودگزارش دهی تکمیل می‌شود و به دو قسمت اطلاعات دموگرافیک و سؤالات تقسیم می‌شود. برای تعیین روایی و اعتبار پرسشنامه از روش اعتبار محتوایی و روایی صوری استفاده شد. بدین ترتیب که پرسشنامه در اختیار ۷ تن از اساتید و صاحب نظران قرار داده شد. پس از جمع آوری نظرات و پیشنهادات، اصلاحات لازم برای رسیدن ابزار به روایی مطلوب در پرسشنامه اعمال شد. برای سنجش پایایی یا اعتماد پرسشنامه از روش Test-Retest (بازآزمایی) به فاصله ۱۰ روز برای سی نفر دانش‌آموز که جزء نمونه‌های مطالعه نبودند،

انجام شد و نتایج مورد تجزیه و تحلیل قرا گرفت و ضریب همبستگی برای آگاهی از سوءمصرف موادمخدر بین مرحله اول و دوم محاسبه شد. پس از محاسبه مشخص شد که ضریب آلفا ۰/۷۶ بوده که نشان از ضریب اعتماد و پایایی پرسشنامه دارد (دلاور، ۱۳۸۵؛ سرمد، بازرگان، حجازی، ۱۳۷۶ و هومن، ۱۳۸۹).

روش اجرا

در مرحله اول قبل از مداخله، به دبیرستان‌های مربوطه رفته و پس از توضیح هدف پژوهش به چهار گروه پرسشنامه اولیه (pretest) داده شد و مرحله دوم یک ماه بعد از مداخله مطابق با پرسشنامه خود ساخته بدون اطلاع قبلی دانش‌آموزان به دبیرستان‌های مربوطه رفته و همان پرسشنامه (posttest) برای بار دوم توسط دانش‌آموزان پر شد. مداخلات به طریقه‌های زیر انجام شد:

در گروه اول (شاهد) هیچ مداخله‌ای بین دو مرحله صورت نگرفت و دانش‌آموزان برنامه عادی روزانه خود را سپری کرده و هیچ عمل آموزشی دریافت نکردند و مداخله در گروه دوم به صورت سخنرانی به مدت شش جلسه دو ساعته بود و در گروه سوم به صورت بحث گروهی به مدت شش جلسه دو ساعته انجام شد و در گروه چهارم به صورت دفترچه آموزشی (جزوه خودآموز) داده شد. محتوای آموزش در مورد همه گیرشناسی، تعاریف مصرف، سوءمصرف و وابستگی به موادمخدر، فرایند وابستگی به موادمخدر، علل و عوامل مؤثر بر اعتیاد بویژه در محیط آموزشی، عوامل محافظت کننده از آن بویژه در محیط آموزشی و عوارض کوتاه مدت و طولانی مدت سوءمصرف موادمخدر بود. که به طریق روش‌های سه‌گانه آموزشی تنظیم و اجرا شد.

یافته‌ها

جدول شماره ۱ آماره‌های توصیفی دانش‌آموزان بر حسب فراوانی، میانگین سنی، پیش‌آزمون و پس‌آزمون نشان می‌دهد.

جدول ۱. آماره‌های توصیفی آزمودنی‌ها بر حسب فراوانی، سن، پیش‌آزمون و پس‌آزمون

متغیر	گروه	فراوانی	سن		پیش‌آزمون		پس‌آزمون	
			انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین
میزان آگاهی	کنترل	۳۳	۱۵/۴۲	۰/۷۵	۲۰/۳۹	۵/۸۴	۲۱/۱۵	۵/۸۶
نسبت به	بحث گروهی	۳۱	۱۵/۵۸	۰/۶۲	۲۳/۵۱	۴/۹۵	۳۸/۶۴	۴/۲۸
سوءمصرف	بسته آموزشی	۲۸	۱۵/۱۰	۰/۷۳	۲۳/۲۸	۵/۴۵	۳۱/۰۷	۳/۸۶
مواد	سخنرانی	۲۷	۱۵/۶۵	۰/۷۰	۲۲/۴۸	۴/۳۵	۳۴/۱۴	۳/۲۴

از سویی، برای تعیین تأثیر بحث گروهی، بسته‌های آموزشی و آموزش به شیوه سخنرانی بر میزان آگاهی نسبت به سوء مصرف مواد از آزمون تحلیل کوواریانس^۱ استفاده شد.

پیش فرض‌های تحلیل کوواریانس بحث گروهی، سخنرانی و بسته آموزشی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان در جدول شماره ۲ آورده شده است.

جدول ۲: نتایج مربوط به پیش فرض‌های همگنی واریانس‌ها، همگنی شیب رگرسیون

همگنی واریانس		همگنی شیب رگرسیون		میزان آگاهی	بحث گروهی
F	P	F	P		
۱/۲۰	۰/۲۷	۲/۸۳	۰/۰۸	میزان آگاهی	بحث گروهی
۰/۱۵	۰/۶۹	۳/۵۷	۰/۰۹	میزان آگاهی	سخنرانی
۱/۲۴	۰/۲۶	۲/۹۵	۰/۱۲	میزان آگاهی	بسته آموزشی

مندرجات جدول شماره ۲ نشان می‌دهد که خطای واریانس گروه‌های مورد مطالعه برابر است. همچنین شیب رگرسیون گروه‌های آزمایش و کنترل همگن است.

جدول ۳: تحلیل کوواریانس اثرات بحث گروهی سخنرانی و بسته آموزشی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان از سوء مصرف مواد

مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	معنی‌داری	مجذورات	بحث
۹۰۰/۶۸	۱	۹۰۰/۶۸	۷۳/۱۹	۰/۰۰۰	۰/۵۴	بحث
۳۴۴۹/۴۹	۱	۳۴۴۹/۴۹	۲۸۰/۳۱	۰/۰۰۰	۰/۸۲	گروهی
۸۸۶/۳۱	۱	۸۸۶/۴۱	۱۰۳/۶۶	۰/۰۰۰	۰/۶۴	پیش‌آزمون
۱۸۶۵/۷۱	۱	۱۸۶۵/۷۱	۲۱۸/۲۲	۰/۰۰۰	۰/۷۹	سخنرانی
۱۰۸۸/۵۳	۱	۱۰۸۸/۵۳	۱۵۱/۹۲	۰/۰۰۰	۰/۷۲	بسته
۸۴۸/۱۰	۱	۸۴۸/۱۰	۱۱۸/۳۶	۰/۰۰۰	۰/۶۷	آموزشی

مندرجات جدول شماره ۳ نشان می‌دهد که تفاوت نمره‌های پیش‌آزمون - پس‌آزمون دو گروه برای میزان آگاهی دانش‌آموزان از سوء مصرف مواد، معنی‌دار ($F=73/19$; $p<0/001$) و میانگین نمره‌های گروه آزمایش در متغیر وابسته نیز به طور معنی‌داری بیش از گروه کنترل است ($F=280/31$; $p<0/001$). با توجه به مجذور اتای به دست آمده، می‌توان بیان داشت که آموزش به شیوه بحث گروهی، ۸۲ درصد از واریانس میزان آگاهی دانش‌آموزان از سوء مصرف مواد را تبیین می‌کند.

همچنین تفاوت نمره‌های پیش‌آزمون - پس‌آزمون دو گروه برای میزان آگاهی دانش‌آموزان از سوء مصرف مواد، معنی‌دار ($F=103/66$; $p<0/01$) و میانگین نمره‌های گروه آزمایش در متغیر وابسته نیز به طور معنی‌داری بیش از گروه کنترل است ($F=218/22$; $p<0/001$). با توجه به مجذور اتای به دست آمده، می‌توان گفت آموزش به شیوه سخنرانی، ۷۹ درصد از واریانس میزان آگاهی دانش‌آموزان از سوء مصرف مواد را تبیین می‌کند.

همانطور که در جدول شماره ۳ مشاهده می‌شود، تفاوت نمره‌های پیش‌آزمون - پس‌آزمون دو گروه برای میزان آگاهی دانش‌آموزان از سوء مصرف مواد، معنی‌دار ($F=151/92$; $p<0/001$) و میانگین نمره‌های گروه آزمایش در متغیر وابسته نیز به طور معنی‌داری بیش از گروه کنترل است ($F=118/36$; $p<0/001$).

با توجه به مجذور اتای به دست آمده، می‌توان گفت آموزش به شیوه بسته آموزشی، ۶۷ درصد از واریانس میزان آگاهی دانش‌آموزان از سوء مصرف مواد را تبیین می‌کند. برای بررسی سه روش آموزشی از تحلیل کوواریانس استفاده شد که نتایج آن در جدول شماره ۴ آورده شده است.

جدول ۴. تحلیل کوواریانس مقایسه سه شیوه آموزشی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان از سوء مصرف مواد

مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	معنی‌داری	مجذوراتا
۴۸۱/۰۱	۱	۴۸۱/۰۱	۵۲/۷۷	۰/۰۰۰	۰/۳۹
۸۲۲/۳۷	۲	۴۱۱/۱۸	۴۵/۱۱	۰/۰۰۰	۰/۵۲

همانطور که در جدول شماره ۴ نشان داده شده است بین حداقل دو گروه از سه گروه تفاوت معنی‌دار وجود دارد ($F=45/11$; $p<0/001$). در ادامه برای بررسی اینکه کدام یک از گروه‌ها تأثیر بیشتری بر میزان آگاهی داشته‌اند و نیز اینکه تفاوت بین کدام یک از گروه‌ها معنی‌دار است از آزمون مقایسه‌ای زوجی^۱ بونفرونی^۲ استفاده شد که نتایج آن در جدول شماره ۵ آورده شده است.

جدول ۵. نتایج مقایسه‌های زوجی بونفرونی سه شیوه آموزشی

گروه i	گروه j	تفاوت میانگین	خطای معیار	سطح معنی‌داری
بحث گروهی	سخنرانی	۳/۹۹	۰/۷۹	۰/۰۰۰
بحث گروهی	بسته آموزشی	۰/۴۶	۰/۷۸	۰/۰۰۰
سخنرانی	بسته آموزشی	۳/۴۶	۰/۸۱	۰/۰۰۰

بر حسب داده‌های جدول ۵، بین دو شیوه بحث گروهی و آموزش به شیوه سخنرانی تفاوت معنی‌دار وجود دارد با توجه به تفاوت میانگین می‌توان گفت که شیوه بحث گروهی، آگاهی دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف مواد را نسبت به شیوه سخنرانی بیشتر افزایش می‌دهد. از سوی دیگر آموزش به شیوه بحث گروهی نسبت به بسته‌های آموزشی تأثیر بیشتری بر میزان آگاهی دانش‌آموزان دارد. همچنین بین دو روش آموزشی سخنرانی و بسته‌های آموزشی تفاوت معنی‌دار وجود دارد که با توجه به تفاوت میانگین می‌توان گفت که آموزش به شیوه سخنرانی تأثیر بیشتری بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف مواد دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر میزان اثربخشی سه روش آموزشی بحث گروهی، سخنرانی و بسته آموزشی بر میزان آگاهی نسبت به سوء مصرف موادمخدر در دانش‌آموزان مورد بررسی قرار گرفت. اولین یافته پژوهش حاضر نشان داد که آموزش مبتنی بر بحث گروهی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف مواد تأثیر مثبت دارد. این یافته با نتایج حاصل از برخی مطالعات پیشین نظیر خردمند و همکاران (۱۳۸۹)، اسکینکه و همکاران (۲۰۰۴) و خوش نیت و همکاران (۱۳۸۲) همخوانی دارد. از سویی، با

1- Pairwise comparisons

2- Bonferroni

تحقیق اسدیپور، غفرانی‌پور و حاجی‌زاده (۱۳۸۰) که تأثیر آموزش بحث گروهی بر میزان مصرف سیگار دانش‌آموزان بود همسو است. در این راستا، پژوهش اسماعیلی وردنجانی و مسعودی (۱۳۹۰) تأثیر آموزش گروهی توسط همسالان را در افزایش آگاهی و نگرش دانش‌آموزان به سوء مصرف موادمخدر نشان می‌دهد، بعلاوه عابدینی، فاتحی، محمدی فرد و منیرپور (۱۳۹۰) تأثیر آموزش گروهی مهارت‌های زندگی در پیشگیری از اعتیاد را مطرح می‌کنند. رحمتی و اعتمادی (۱۳۸۵) بیان می‌دارند که بحث گروهی یکی از روش‌های مؤثر آموزشی بوده و یک روش تعاملی است که تبادل افکار را امکان‌پذیر می‌سازد. همچنین، این روش، بهترین شیوه یافتن پاسخ پرسش و گفتگو با یکدیگر است و به پیدایش افکار جدید و کاوش مفاهیم نو می‌انجامد و به فراخ اندیشی (باز شدن ذهن) نسبت به نگرش و ارزش‌ها کمک می‌کند. بنابراین این روش تدریس می‌تواند موجب افزایش آگاهی دانش‌آموزان شود (شعبانی، ۱۳۸۶).

دومین یافته پژوهش نشان داد که آموزش به روش سخنرانی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان به سوء مصرف مواد تأثیر مثبت دارد. این یافته با نتایج پژوهش‌های قبلی از جمله تحقیق عبدالهی (۱۳۸۷)، اسکینکه، دی نوپا و کلاسمن (۲۰۰۴) همسو است مبنی بر اینکه، که روش آموزش سخنرانی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان دختر مؤثر است. از سویی، با نتایج تحقیق جلالی، منشی و مظاهری (۱۳۹۰) هماهنگ است که نشان داد روش سخنرانی در بازخورد نسبت به سوء مصرف موادمخدر مؤثر است. زیرا روش تدریس سخنرانی از روش‌های با سابقه طولانی در نظام آموزشی است. دانش‌آموزان با این روش آشنا بوده و یادگیری از طریق گوش دادن و یادداشت برداشتن، اساس کار را تشکیل می‌دهد و با توجه به حضور معلم و پرسش و پاسخ در مورد موضوع آگاه‌سازی و یادگیری اتفاق می‌افتد. فراگیران دانش را از معلم دریافت و با دانش پیشین آمیخته می‌کنند و طرحواره خود را گسترش می‌دهد. همچنین سخنرانی سبب تسریع در امر جمع‌آوری و اخذ دانش و به دلیل سازمان دادن مطالب به سرعت اخذ دانش می‌افزاید. در این روش می‌توان فراگیران را دور هم جمع نمود و روی یک موضوع یا نکته متمرکز شد؛ می‌توان مقدار زیادی از مواد و مطالب آموزشی را در مدت کوتاهی ارایه نمود؛ می‌توان به آسانی برنامه زمان‌بندی شده یا زمان صرف شده روی موضوعات را کنترل کرد؛ یک روش آشنا برای فراگیران است و با آن راحت خواهند بود (یزدان‌پناه و همکاران ۱۳۸۵).

از سویی، یافته دیگر این پژوهش نشان داد که آموزش به روش بسته آموزشی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف مواد تأثیر مثبت دارد. به نظر می‌رسد که آموزش به روش بسته آموزشی به دانش‌آموزان کمک کرده است که آگاهی آنها نسبت به سوء مصرف موادمخدر افزایش یابد. این نتیجه همسو با برخی از تحقیقات قبلی است. نتایج پژوهش خوش نیت و همکاران (۱۳۸۲) نشان داد که میزان آگاهی مراقبین بهداشتی در گروه آموزشی با استفاده از کتابچه آموزشی افزایش یافته است. در همین راستا مطهری و همکاران (۱۳۸۴) در پژوهشی نشان داد که آموزش به روش بسته آموزشی دارای تأثیر بیشتری بر ارتقای سطح آگاهی و نگرش دانشجویان در زمینه ایدز دارد. زیرا بسته آموزشی یک

وسیله ارتباطی مؤثر است، در آموزش بکار می رود و این بسته می تواند جزء موارد آگاه سازی باشد و از طریق آن می توان میزان آگاهی دانش آموزان مؤثر شد. همچنین با مطرح شدن نظریه های جدید یادگیری و تأکید آنها، بر نیازهای یادگیرندگان، ارتباط آموزش با زندگی واقعی یادگیرنده، و ایجاد شرایط واقعی برای یادگیری و توجه به رویکرد سیستمی در آموزش، کاربرد ابزارها و وسایل در آموزش اهمیت ویژه ای پیدا کرد. این منجر به تغییر دیدگاه های جاری و پیدایش نگاهی جدید و جامع نسبت به ابزارها و وسایل آموزشی شد، در نتیجه بسته آموزشی مطرح گردید که شامل مجموعه منابع، مواد و ابزارهای آموزش هماهنگ است که برای نیل به هدف آموزش خاص سازمان یافته است. بنابراین بسته آموزشی می تواند بر آگاهی دانش آموزان مؤثر باشد (دبیرخانه شورای هماهنگی علمی، ۱۳۸۵).

علاوه بر این، در بررسی تفاوت بین سه روش، نتایج نشان داد که بین دو شیوه بحث گروهی و آموزش سخنرانی تفاوت معنی دار است و می توان بیان داشت که در شیوه بحث گروهی، آگاهی نسبت به سوء مصرف مواد نسبت به شیوه سخنرانی و بسته آموزشی بیشتر افزایش یافته است. در این راستا پژوهش برماس (۱۳۸۷) نشان می دهد که دوره آموزشی پیشگیری از سوء مصرف موادمخدر باعث افزایش نگرش منفی تری به سوء مصرف موادمخدر شده است. این یافته با نتایج تحقیق اسماعیلی وردنجانی و مسعودی نیز همخوانی دارد. همچنین عبدالهی (۱۳۸۷) نشان داد که روش سخنرانی نسبت به دفترچه آموزشی مؤثرتر بوده است. در تحقیق عابدینی و همکاران (۱۳۹۰) آموزش به روش گروهی مهارت های زندگی در پیشگیری از اعتیاد مؤثرتر بوده است. در همین راستا خوش نیت و همکاران (۱۳۸۲) نشان دادند که در روش های آموزشی، ابتدا آموزش گروهی و بعد از آن آموزش از طریق کتابچه در افزایش آگاهی مراقبین بهداشتی بر میزان آگاهی در برخورد با کودکان دیابتی تأثیر دارد. با این حال نتایج، با این تحقیق خاکبازیان، جمشیدی و همکاران (۱۳۸۶) همسو نبود که روش بسته آموزشی را نسبت به سخنرانی بر آگاهی دانش آموزان در مورد بهداشت بلوغ مؤثرتر می دانند.

از سویی مبتنی بر پژوهش خردمند و همکاران (۱۳۸۹) مشکلات جامعه از جمله سوء مصرف مواد در کلاس های درسی باید به صورت باز مطرح شوند و دانش آموزان برای آنها راه حل یابند و این یافته مؤید این است که آموزش به روش باز از جمله آموزش بحث گروهی در میزان آگاهی دانش آموزان مؤثرتر است. بنابراین پژوهش بابایی اصل (۱۳۸۶) بیان می دارد که برنامه ریزی صحیح آموزشی، جهت ارتقای سلامتی و افزایش آگاهی نسبت به پیامدهای سوء مصرف مواد می تواند مؤثر باشد. چراکه موضوعات جامعه شناختی و روانشناسی جز موضوعاتی است که می توان با روش بحث گروهی به آن پرداخت. مباحث اعتیاد نیز جزء بحث های چالش بر انگیز بوده و دانش آموزان تا حدودی اطلاعات لازم را از طریق رسانه عمومی دریافت می دارند. بنابراین یک بحث خوب جهت روش تدریس بحث گروهی است. چون در پیشگیری از اعتیاد علاوه بر آگاه سازی، بحث مهارت های زندگی نیز مطرح است، لذا این روش فرد را انتقادپذیر و منتقد بار می آورد. همچنین توانایی مدیریت، قدرت بیان، قدرت تجزیه و تحلیل و

قدرت تصمیم‌گیری فرد تقویت می‌شود (کشاورز محمدی و حسینی، ۱۳۸۲) و مهارت گوش دادن و تحلیل کردن آنچه را می‌شنوند، تمرین می‌کنند و با توجه به مداخلات مؤثر توسط دانش‌آموزان میزان یادسپاری آنها در طولانی مدت بیشتر می‌شود.

با نتایج این پژوهش می‌توان نتیجه‌گیری کرد که روش‌های آموزشی بحث گروهی، سخنرانی و بسته آموزشی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف موادمخدر تأثیر مثبت دارند. در بررسی اثربخشی این سه روش می‌توان بیان داشت با توجه به ماهیت مشکل سوء مصرف موادمخدر که بیشتر حاصل مشکلات فردی و جامعه‌شناختی است، موضوع خوبی جهت روش آموزشی به صورت باز است. در نتیجه روش تدریس گروهی مؤثرتر است. لذا پیشنهاد می‌شود که کلاس آموزش آگاهی سوء مصرف مواد مدارس بصورت بحث گروهی اجرا گردد. با توجه به اینکه آموزش سخنرانی روشی یک طرفه بوده و مسئله موادمخدر نیز یک بحث چالش برانگیز است، لذا آموزش سخنرانی در مقام بعدی روش تدریس بعد از بحث گروهی قرار می‌گیرد. اما بسته آموزشی با توجه به ماهیت مسئله اعتیاد، زیاد جوابگوی عقاید، نگرش و سؤالات دانش‌آموزان نیست. بنابراین در مقام آخر تأثیرگذاری بر میزان آگاهی دانش‌آموزان دارد. در کل می‌توان نتیجه گرفت که هر سه روش آموزشی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف مواد مؤثر بوده و روش آموزشی بحث گروهی از دو روش دیگر اثربخش‌تر بوده است.

بنابراین این پژوهش در تعمیم نتایج به عمل آمده محدودیت دارد.

عدم امکان استفاده از حجم بالای نمونه، عدم استفاده از دانش‌آموزان دختر و محدودیت ابزار پژوهش در خصوص استفاده از شیوه خودسنجی که احتمال سوگیری یافته‌ها و عدم کنترل سایر متغیرهای تأثیرگذار در طول پژوهش، محدودیت‌هایی هستند که در این تحقیق برجسته‌اند و بنابراین پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، این موارد مورد توجه قرار گیرد.

نکته کاربردی که می‌توان از این پژوهش بدست آورد این است که:

۱. کتابی مبتنی بر پیشگیری از اعتیاد بر بحث گروهی تهیه و در اختیار معلمان، مشاورین و دانش‌آموزان قرار گرفته باشد.

۲. با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر که نشان می‌دهد آموزش بحث گروهی بیشتر از آموزش‌های سخنرانی و بسته آموزشی تأثیر مثبت دارد، پیشنهاد می‌شود که درس مباحث پیشگیری از اعتیاد به صورت گروهی و تدریس فعال انجام پذیرد.

۳. معلمان و مدرسان آموزش پیشگیری از اعتیاد به روش بحث گروهی، دوره‌های آموزشی روش تدریس بحث گروهی را برگزار کنند.

منابع

- آقابابایی، عزیزالله؛ جلالی، داریوش؛ سعیدزاده، حمیدرضا و باقری، سهیلا. (۱۳۹۱). مقایسه اثربخشی چهار روش پیشگیری از سوءمصرف موادمخدر بر نگرش و عزت نفس دانش‌آموزان مجتمع‌های فرهنگی تربیتی و خوابگاهی کمیته امداد امام خمینی (ره). **فصلنامه اعتیاد پژوهی سوء مصرف مواد**. ۶، ۲۱، (۱)، ۱۵-۱۱.
- اسدپور، محمد؛ غفرانی‌پور، فضل‌اله و حاجی‌زاده، سهراب. (۱۳۸۰). بررسی تأثیر آموزش به روش بحث گروهی بر میزان مصرف سیگار دانش‌آموزان پسر دبیرستان‌های شهر رفسنجان. **مجله دانشور**. ۸، (۳۵)، ۶-۱.
- اسماعیلی وردنجانی، صفرعلی و مسعودی، رضا. (۱۳۹۰). مقایسه دو روش آموزشی پیشگیری از اعتیاد به موادمخدر توسط گروه همسالان و معلم بر میزان آگاهی و نگرش دانش‌آموزان پسر دبیرستانی شهرکرد. **مجموعه مقالات منتخب ۳۰ کنکره استانی پیشگیری از اعتیاد در سال ۱۳۸۹**. تهران: چاپ طرح و نقش.
- بابایی اصل، فائزه. (۱۳۸۶). بررسی میزان آگاهی دانش‌آموزان دبیرستان‌های پسرانه شهر کرمان در مورد سوءمصرف مواد. **مجله علمی دانشکده پرستاری و مامایی همدان**. ۱۶، ۱۶، (۱)، ۳۰-۲۸.
- بریس، نیکلا؛ کمپ، ریچارد و سنلگار، رزمی. (۱۳۸۴). **تحلیل داده‌های روانشناسی با برنامه اس پی اس اس**. ترجمه خدیجه علی آبادی و علی صمدی. تهران: نشر دوران.
- برماس، حامد. (۱۳۸۷). کارایی دوره آموزشی فرد - مدار در پیشگیری از سوء مصرف موادمخدر. **مجله علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج**. ۸، ۲۹، (۷)، ۶۶-۴۷.
- جلالی، داریوش؛ منشی غلامرضا و مظاهری، محمدمهدی. (۱۳۹۰). تأثیر روش‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد در هیجان طلبی، امنیت روانی و بازخورد نسبت به سوءمصرف موادمخدر در نوجوانان شهر اصفهان. **مجله روانشناسی تحولی**. ۷، (۲۷)، ۲۶۷-۲۵۵.
- خلیلی، افسر؛ سهرابی، فرامرز؛ رادمنش، محمدحسین و افخمی اردکانی، مهدی. (۱۳۹۰). اثربخشی آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی بر نگرش دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف موادمخدر. **مجله اعتیاد پژوهشی**. ۵، (۱۷)، ۱۰۶-۹۱.
- خاکبازیان، زهره؛ جمشیدی، فرشید؛ مهران، عباس و دامغانیان، مریم. (۱۳۸۶). مقایسه تأثیر دو روش آموزشی (سخنرانی - بسته آموزشی) بر آگاهی دختران در مورد بهداشت بلوغ. **مجله دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی تهران (حیات)**. ۱۴، ۱۴، (۱)، ۴۸-۴۱.
- خستو، گل‌آرا. (۱۳۸۱). پیشگیری از سوءمصرف مواد و وابستگی با رویکرد اجتماع محور. **فصلنامه رفاه اجتماعی**. ۲، ۲، (۶)، ۱۴-۱۱.
- خردمند، علی؛ زمانی، عشرت و هدایتی، نسیم. (۱۳۸۹). بهره‌گیری از تجارب آموزشی کشورهای پیشرفته به منظور پیشگیری از اعتیاد در دوره ابتدایی. **مجله دانشکده پزشکی و مرکز تحقیقات علوم اعصاب کرمان**. ۱۶، (۳)، ۲۹۵-۲۸۹.

خوش نیت، محسن و همکاران. (۱۳۸۲). مقایسه تأثیر سه روش آموزشی بر میزان آگاهی مراقبین بهداشتی در بر خورد با کودکان دیابتی مدارس ابتدایی شهر تهران در سال ۱۳۸۲. **مجله دیابت و لیپید ایران**. ۷، ۶، (۴)، ۳۴۹-۳۴۳.

دبیرخانه شورای هماهنگی علمی. (۱۳۸۵). **اصول راهنمای تهیه بسته آموزشی**. تهران: وزارت آموزش و پرورش.

دلاور، علی. (۱۳۸۵). **مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی**. تهران: انتشارات رشد. رجایی، علیرضا و بیاضی، محمدحسین. (۱۳۸۵). تأثیر یک برنامه پیشگیری از اعتیاد بر عزت نفس، نگرش، گرایش و آگاهی نوجوانان در سوء مصرف مواد. **مجله دانش و پژوهش در روانشناسی**. ۳۰، ۸۶-۷۱. رحمتی، عباس و اعتمادی، احمد. (۱۳۸۵). تأثیر آموزش مهارت‌های مقابله‌ای به روش بحث گروهی بر نگرش دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف موادمخدر. **فصلنامه علمی - پژوهشی روانشناسی دانشگاه تبریز**. ۱، (۴).

رحیمی‌موقر، آفرین؛ محمدرزاقی، عمران؛ نوری‌خواجوی، مرتضی؛ حسینی، مهدی و فیض‌زاده، گلناز. (۱۳۷۹). **راهنمای پیشگیری و درمان اعتیاد**. تهران: انتشارات معاونت امور فرهنگی و پیشگیری سازمان بهزیستی کشور.

رحمتی، علی. (۱۳۸۳). نقش آموزش مهارت‌های مقابله‌ای به شیوه بحث گروهی بر نگرش دانش‌آموزان نسبت به موادمخدر. **پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی**. دانشگاه علامه طباطبایی.

سازمان بهداشت جهانی. (۱۳۸۷). **خلاصه پیشگیری از سوء مصرف مواد در کودکان و نوجوانان**. مترجمین رضا رادفر و محبوبه زارعی. اصفهان: انتشارات سازمان بهزیستی استان.

سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه. (۱۳۷۶). **روش‌های تحقیق در علوم رفتاری**. تهران: سپهرنقش. شعبانی، حسن. (۱۳۸۶). **مهارت‌های آموزشی**. تهران: انتشارات سمت. جلد ۲ و ۱.

طارمیان، فرهاد؛ مهریار، امیرهوشنگ. (۱۳۸۶). اثربخشی برنامه آموزش مهارت‌های زندگی به منظور پیشگیری از مصرف موادمخدر در دانش‌آموزان دوره راهنمایی. **مجله علم پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی زنجان**. ۱۶، (۴)، ۳۸-۲۹.

طاووسی، محمود؛ حیدرنیا، علیرضا؛ منتظری، علی؛ طارمیان، فرهاد و احمدی، مهدی. (۱۳۸۹). تأثیر مداخله آموزشی نظریه محور در پیشگیری از سوء مصرف موادمخدر در نوجوانان. **مجله پایش**. ۱۰، (۱)، ۹۹-۹۱.

عابدینی، علی‌رضا؛ فاتحی، مریم؛ محمدی فرد، زهرا و منیرپور، نادر. (۱۳۹۰). اثربخشی برنامه آموزش مهارت‌های زندگی به روش گروهی در پیشگیری از سوء مصرف مواد در دانشجویان ساکن خوابگاه. **مجموعه مقالات**

منتخب ۳۰ کنکره استانی پیشگیری از اعتیاد در سال ۱۳۸۹. تهران: چاپ طرح و نقش.

عبداللهی، علی. (۱۳۸۷). **مقایسه تأثیر سه روش آموزشی بر میزان آگاهی دختران دبیرستانی شهر کرگان نسبت به بیماری ایدز**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی. دانشگاه دانشگاه علامه طباطبایی.

عبدالله پور، مرتضی. (۱۳۸۷). آموزش مهارت‌های زندگی بر تغییر نگرش دانش‌آموزان مقطع دبیرستان شهر سیرجان نسبت به سوءمصرف موادمخدر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی. دانشگاه علامه طباطبایی.

عبدالله پور چناری، مرتضی و گلزاری، محمود. (۱۳۸۷). اثربخشی آموزش مهارت‌های زندگی بر تغییر نگرش دانش‌آموزان پسر مقطع دبیرستان شهر سیرجان نسبت به سوءمصرف موادمخدر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی. دانشگاه علامه طباطبایی.

عصاریان، فاطمه؛ امیدی، عدا. . . و اکبری، حسین. (۱۳۸۳). بررسی ویژگی‌های روانشناختی و شخصیتی جوانان وابسته به موادمخدر افیونی در شهر کاشان. فصلنامه علمی پژوهشی فیض. ۸۸، (۲۹)، ۴۷-۴۱. قادری دهکردی، صغری و یارمحمدیان، محمدحسین. (۱۳۷۹). بررسی تأثیر یک برنامه آموزش پیشگیری از اعتیاد بر روی عزت نفس، نگرش و آگاهی نوجوانان در مورد سوء مصرف موادمخدر. مجله دانش و پژوهش در روانشناسی. ۳، ۱۰، ۶۳-۷۶.

کشکولی، فرامرز؛ حاجبی، احمد؛ فریدنیا، پیمان و ظریف، محمدصادق. (۱۳۹۰). بررسی اثربخشی آموزش بر آگاهی و نگرش نسبت به سوءمصرف مواد در پرسنل شرکت‌های پتروشیمی منطقه پارس جنوبی. مجموعه مقالات منتخب ۳۰ کنفرانس استانی پیشگیری از اعتیاد در سال ۱۳۸۹. تهران: چاپ طرح و نقش. کشاورز محمدی، نسترن و حسینی، سید قدیر. (۱۳۸۲). آموزش بهداشت و تکنولوژی آموزشی. تهران: مؤسسه فرهنگی هنری دیباگران.

میراحمدی زاده، علیرضا؛ نقشواریان، مجتبی؛ مقدمی، محسن؛ همتی، عبدالرسول پارساپور، رکسانا. (۱۳۸۹). تأثیر آموزش پیشگیری از سوءمصرف مواد بر آگاهی و نگرش سربازان. مجله طب نظامی. ۱۲، (۱)، ۳۷-۳۳. مطهری، مریم‌السادات؛ حجازی، شیرین؛ شاه‌نظری، ژاسمن و محمودی، محمود (۱۳۸۴). مقایسه تأثیر دو روش آموزشی در زمینه آیدز بر میزان آگاهی و نگرش دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد لاهیجان در سال ۱۳۸۲. مجله گام‌های توسعه در آموزش پزشکی. ۲، (۱)، ۵۴-۵۳.

هومن، حیدرعلی. (۱۳۸۹). اندازه‌گیری روانی و تربیتی (فن تهیه تست و پرسشنامه). تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات پیک فرهنگ.

یزدان پناه، شهرزاد؛ اصغری، میترا؛ یزدان پناه، بهروز و غفوریان، حمیدرضا. (۱۳۸۵). مقایسه تأثیر تدریس به روش سخنرانی و مباحثه بر میزان یادگیری و رضایت دانشجویان. مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی. ۷، (۱)، ۶۴-۵۹.

یونسی، سیدجلال و محمدی، محمدرضا. (۱۳۸۵). استفاده از رویکرد نشر اطلاعات در برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد در میان نوجوانان. دو ماهنامه علمی - پژوهشی دانشگاه شاهد. ۱۳، (۱۶)، ۲۲-۱۵.

Botvin, G. J. & Griffin, K. W. (2005). *School-based program in lowinson substance abuse: A comprehensive textbook*. Philadelphia: Lippincott William & Wilkins.

Botvin, G. J., Griffin, K. W & Williams, M. (2001). Drug abuse prevention among minority adolescents: post test and one-year follow up of school-based preventive intervention. *Prevention Science*. 2(1); 1-13.

- Cooper, M. L., Frone, M. R., Russel, M & Muder, P. (1995). Drinking to regulate positive and negative emotions. A motivational model use. **Journal of Personality and Social Psychology**. 69, 990-1005.
- Cuijpers, P. (2002). Effective ingredients of school-based drug prevention program. **A systematic review**. 27 (6), 1009-1023.
- Dishon, T., Kavanagh, K., Schneiger, A. K., Nelson, S & Kaufman, N. (2002). Preventing early adolescent substance use: A family centered strategy for the public middle school. **Prevention Science**. 3(3), 191-202.
- Kornor, H. & Norvij, H. (2007). Five-factor model personality traits in opioid dependence. **BMC Psychiatry**. 7-37.
- Kruglanki, A. W & Higgins, E. T. (2007). **Social psychology**. Davision of Guilford Publications, Inc.
- Lovinson, H. J., Millman, R. B & Longrod, J. G. (1997). **Substance abuse**. Williams & Wilkins publishing company.
- McCuller, W. J., Sussman, S., Dent, C. W & Teran, L. (2001). Concurrent prediction of drug use among high – risk youth. **Addictive Behaviors**. 26, (1), 137-145.
- Melchior, M., Chastang, J. & Guldberg, P. (2007). High prevalence rates of tobacco, alcohol and drug use in adolescent and young adults in France: results from the GAZEL youth study. **Addictive Behavior**. 33:122-133.
- National Institute on Drug Abuse (NIDA). (2003). **Preventing drug use among children and Adolescents**. U. S. Department of Health and Human Services, National Institute of health, 2nd edition, Bethesda, Maryland 208.
- National institute on drug abuse research. (1996). Protective factor can buffer high-risk youths from drug use. **Monograf series**. 11.
- Rohrbach, L. A., Sun, P & Sussman, S. (2010). One-year follow up evaluation of the project toward no drug abuse (TND) dissemination trail. **Preventive medicine**. 51(3, 4), 311-319.
- Schinke, S. P., Di Noia, J & Glassman, H. R. (2004). Computer-mediated intervention to prevent drug abuse and violence among high-risk youth. **Addictive Behaviors**. 29, 225-229.
- Shin, Hs. (2001). A review of school-based drug prevention program evaluation in 1990. **Am J health educ**. 32, (3), 139-147.
- Sarafino, E. (2003). **Health psychology**. Inc u. s. a.
- Speath, M., Weichold, K, Rainer, K. S & Wiensner, M. (2010). Examining the differential effectiveness of a life skills program on alcohol use trajectories in early adolescence. **Journal of Consulting and Clinical Psychology**. 78, (3). 334-348.
- Zare zadeh, A & Heshmati, f. (2001). An epidemiologic survey of substance abusing among senior high school students of kerman city. **MD thesis**. Kerman university of medical sciences.